

Ivan Fuček

UZ PETU OBLJETNICU »HUMANAE VITAE«

Radi se o pitanju o kojem čitav svijet, i kršćanski i nekršćanski, već godinama raspravlja. U središtu pitanja je »način ispravnog reguliranja poroda«. Cjelokupna rasprava svodi se na usko područje »dopuštenosti« ili »nedopuštenosti« sredstava za pravilno reguliranje nataliteta. U katoličkom svijetu bili smo u posjedu dopuštenosti periodičnog uzdržavanja. Radilo se i o tome da se sa svih strana trijezno i smireno prostudira pitanje »pilule« estro-progestativnih spojeva, kao i o tome što treba da mislimo o drugim umjetnim sredstvima za reguliranje poroda.

Nakon promulgacije enciklike Pavla VI. *Humanae vitae*, od 25. srpnja 1968., ispisane su tone papira u znanstvenim, manje znanstvenim, pučkim i žurnalističkim nakladama; izrečeno je na tisuće i stotine tisuća predavanja, govora, diskusija; spremljeno mnoštvo simpozija, emisija... Uz bitne zajedničke poglede, još uvijek postoje znatna neslaganja s obzirom na modalitet ili način kako se rješavaju teži, pogotovo »granični« slučajevi savjesti u kojima se supružnici nerijetko nađu.

U našoj domaćoj situaciji poznata nam je dugotrajna polemika na crti: Kuničić — Nola — Steiner, pri čemu su bili zainteresirani i Ordinarijati: ljubljanski — mariborski — splitski. Polemika je bila sužena na dosta usko područje »perpleksnog slučaja savjesti«, kod čega je bila zainteresirana i Komisija za nauk vjere pri BKJ, sama BKJ, kao i Kongregacija za nauk vjere, koja je dala u tom smjeru dva službena (nadbiskupu Pogačniku i biskupu Jenku) i jedan neslužben odgovor (biskupu Jenku).

Daleko od svake polemike, želimo ovdje progovoriti objektivno, smireno i znanstveno o cjelokupnoj nauci enciklike. Bojati se, naime, da ne dođe do dvostrukog morala u našim redovima: s jedne strane, službeni moral Crkve promulgirani enciklikom i javno, glasno i svečano prihvaćen sa strane biskupa i klera, s druge strane, drukčija konkretna praksa kako vjernika tako i ispovjednika, koji se umnogome vode svojim vlastitim pogledima, nerijetko čak i ne mareći da dublje i solidnije upoznaju nauku enciklike, pa u svakidašnjoj praksi života čak i bez grižnje savjesti odstupaju od nauke same enciklike. Dakako, na temelju drukčije prakse, pitamo se o objektivnoj vrijednosti »načelnog« slaganja s enciklikom.

Slijedimo prirodni raspored pitanja. Nakon nekih uviđaja u samo pripremanje enciklike, govorimo o situaciji u trenutku promulgacije, zatim o sadržaju — o onome što enciklika dopušta ili zabranjuje, da napokon reknemo koju riječ i o vrijednosti iznesene nauke. Naše je izlaganje još uvijek više informativne negoli formativne naravi.

I. Pripremanje enciklike

1. Teološka manjina

Zna se da je papa Ivan XXIII. za vrijeme Koncila (1963) ustanovio papinsku komisiju *Pro studio populationis, familiae et natalitatis* — za studij napućenosti, obitelji i nataliteta. Ta će komisija kasnije imati svoju povijest. Sve još nije publicirano. Ipak su neki dokumenti indiskrecijom žurnalista publicirani u ožujku 1967., a nešto kasnije je J. M. Paupert izradio i teološku studiju tih dokumenata pod naslovom *Contrôle des naissances et théologie: le Dossier de Rome*, Paris 1967.¹ Osnovni problem komisije kreće se oko metoda regulacije poroda. Dosljedno, osjeća se u svim dokumentima trajna zabrinutost zbog toga problema na račun sistemske teologije braka, što je osobito jasno iz dokumenta *Status quaestionis* (= dokument manjine: J. Ford, J. Visser, M. Zalba, S. De Lestapis ...). Taj se dokument sav bavi problemom kontracepcije, koja se smatra određujućom točkom čitave teologije braka. »Središnje pitanje na koje Crkva treba da sada dade odgovor glasi: da li je kontracepcija uvijek teško grešna? Sva ostala pitanja o kojima se raspravljalo konačno se svode na to, jednostavno i centralno pitanje. Ako se na to pitanje dade jasan odgovor, druga će se moći riješiti bez velike teološke poteškoće.«² Ta skupina teologa odbacuje svaki pokušaj da se promijeni teologija Pija XII. u pitanju kontracepcije. Navode sve dosad konstantno učenje Učiteljstva i zaključuju da Crkva ne može promijeniti svoj odgovor na to centralno pitanje. Isključuju apel na povijesnost čovjeka i teologije kao motiva da se promijeni tradicionalna teologija o kontracepciji,³ jer evolucija povijesti ne smije dirati »stabilnost principa koji su ispravnim razumom izvedeni iz promatranja esencijalnih odnosa ljudske prirode, koji sačinjavaju ćudorednu normu«.⁴

¹ U tal. prijevodu *Il «Dossier» di Roma: controllo delle nascite e teologia*, a cura di L. Rossi, Brescia 1967; Slična stud. na engleskom nalazi se u knjizi L. PYLF, *Pope and Pill*, London 1968, mada je to djelo više popularnog karaktera.

² J. M. PAUPER, *Nav. dj.*, 163—178. Dokument ima tri dijela: I. Nauka Crkve i njenog autoriteta (tu se iznosi konstantna nauka Crkve kroz stoljeća, zašto je kontracepcija uvijek teško grešna, zašto Crkva ne može promijeniti odgovor »na to centralno pitanje«); II. Filozofski temelji i dokazi drugih, te slabost tih dokaza; III. Posljedice iz promijenjene nauke Crkve o kontracepciji (s obzirom na moralnu seksualnu nauku, s obzirom na vrijednost i dostojanstvo crkvenog Učiteljstva).

³ Na ist. mj., 169—176.

⁴ Na ist. mj., 174.

Ti teolozi drže s tradicijom da prokreativnost bračnog čina treba smatrati, kao i dosada, nužnim moralnim kriterijem da se isključi mogućnost opravdanja spolnih odnosa izvan braka, mogućnost masturbacije itd. Stoga je nužno, zaključuju, isključiti kontracepciju iz bračnog života, inače se više ne može održati cjelokupan seksualni moral Crkve.⁵

Protivnici postavljaju pitanje: koliko su ti teolozi logični kad s jedne strane stavljaju s Koncilom princip »odgovornog očinstva« i »dostojanstvo bračne ljubavi«, kad kažu da postoji »prikladnost i neka ćudoredna nužda češćih tjelesnih gesta za najveću većinu brakova radi sklada u braku i spremnosti da se porod primi i odgaja«, dok, s druge strane, može doći kao »regulativ« u obzir samo metoda Ogino-Knaus? Pa kad se postavi daljnje pitanje, što je s onim bračnim parovima kod kojih metoda Ogino-Knaus — iz bilo kojih sigurnih razloga — ne može doći u obzir, a u isto vrijeme postoji »neka ćudoredna nužda« bračnog čina kao izražaja njihova »sklada u braku«, dokument *Status quaestionis* ne odgovara na tu poteškoću. Trebao bi, kažu, biti dosljedan i progovoriti o uzdržljivosti do heroizma, kako je to u svoje vrijeme učinio i Pio XII., no dokument o tome šuti. Ali svakako bi — nastavljaju protivnici dalje — dokument trebao reći, bar tako izgleda, da bračna ljubav nije nužno seksualna. Ako bi bilo tako, onda ne bi trebalo govoriti da postoji »neka ćudoredna nužda« bračnog čina. Teolozi s druge obale pitaju se je li takva teologija u skladu s naravi bračne ljubavi, kako nam je donosi konstitucija *Gaudium et spes* (br. 49).

2. Teološka većina

Unutrašnjoj osnovi braka podao je važnost *Documentum syntheticum de moralitate regulationis nativitatum*, koji je spremila većina u komisiji (A. Auer, R. Sigmond, P. Anciaux, B. Häring...)⁶ Ti se teolozi priklanjaju misli da su stvari toliko dozrele da treba poći novim putem u dosadašnjem učenju o kontracepciji. Pozivaju se na princip historičnosti moralne teologije. Brak gledaju personalizirano kao međusobnu stvarnost između muža i žene. »Danas postaje sve jasnijim da se seksualni odnosi u braku (pa i tjelesna kopula) uzimaju u čovjeku kao izražaj uzajamnog osobnog darivanja (u tome je promjena predmeta). Kopula, gledana materijalno, nosi u sebi neku finalnost prema plodnosti, ali tu finalnost čovjek mora razumno formulirati prema mjeri i ljudskim okolnostima ljubavi, obiteljske dimenzije, zahtjeva odgoja...«⁷ I tako ti teolozi dolaze do svoje definicije braka: »*communitas procreatrix responsabilis*« — zajed-

⁵ Na ist. mj. 178.

⁶ J. M. PAUPERT, Nav. dj., 156—162. Dokument ima četiri dijela: I. Crkveno Učiteljstvo ne prisiljava (tu se govori o značenju enciklike »*Casti connubii*«, o predaji na koju se ista enciklika poziva, o tome kako je Učiteljstvo u razvoju, o motivima i značenju toga razvoja); II. Sistematski se razlažu dokazi iz prirodnog zakona; III. Dobro se tumači intervent u granicama crkvene nauke; IV. Moralni kriteriji koji se odnose na ljudski intervent u začecu.

⁷ Na ist. mj., 159.

nica plodna u odgovornosti.⁸ To znači da je ženidbena zajednica usmjerena na prokreaciju, ali ne nužno svakim bračnim činom.⁹ Odatle bi umjetni interventi u generativne sposobnosti — misle ti teolozi — bili dopušteni, štoviše, i čudoredno dobri, ako bi se vršili u vidu ostvarenja dubokih vrijednosti bračnog i obiteljskog života.¹⁰ Takvo novo shvaćanje bračnog bića i njegovih posljedica — nastavlja dalje — ne sprema propast seksualnog bračnog morala jer se ovdje radi o jednom momentu koji zahvaća čitavu tu sferu, a to je »sensus donationis mutuae« — smisao međusobnog darivanja između muža i žene. Radi se, dakle, o dubokoj stvarnosti koja se sigurno ne ostvaruje u fornikaciji, u masturbaciji i slično.¹¹

Iz navedenog je jasno da taj dokument bračnu ljubav promatra kao specifičnu formu ljudske ljubavi, kao ljubav koja je u isto vrijeme duhovna, osjećajna i seksualna. Bračna spolnost tim autorima nije više neka stvar »in margine« bračnog života, stvar koja po sebi ne bi ulazila u definiciju bračne ljubavi. Štoviše, spolni impuls, uključen u osjećajnoj i duhovnoj ljubavi, čini unutrašnji dio bračnog života, pa bi ga kao takva trebalo prihvatiti i u moralnoj teologiji braka.

Ta je skupina teologa predložila isto stajalište u dokumentu *Schema documenti de responsabili paternitate*.¹² Baza je tog dokumenta historičnost tajne našega spasenja. »Razumijevanje svoga misterija Crkva ne crpe samo iz prošlosti, nego, stojeći u sadašnjosti i gledajući u budućnost, uzima na sebe čitav ljudski progres.« »Jedinstvo supruga treba prije svega promatrati kao zajednicu osoba, koja u sebi ima klicu novog ljudskog života«,¹³ dok ostvarenje tog principa traži stanovitu slobodu u izboru sredstava oko regulacije poroda. »Pravu opoziciju ne treba tražiti između nekog materijalnog sklada fizioloških procesa naravi i nekog umjetnog posredovanja; ta prirodno je čovjeku da se služi vještinom, da datosti fizičke prirode podvrgne svome gospodstvu. Opoziciju treba tražiti između nekog kontraceptivnog načina djelovanja, protivnog razboritoj i plemenitoj plodnosti, i regulativnog načina djelovanja u pravcu odgovorne plodnosti koja ima brigu o odgoju i o svim bitnim ljudskim i kršćanskim vrijednostima.«¹⁴ Dokument govori o pastoralnim, demografskim vidicima, o odgovornom očinstvu, pa kaže: »Čini se da je posve nužno da se uspostavi neki papinski institut ili sekretarijat za studij znanosti povezanih s bračnim životom.«¹⁵ Međutim, i ta se skupina teologa zaustavila na metodološkoj kritici raznih vidika bračnog života, a zanemarila je njegovu sakramentalnu dimenziju.

⁸ Na ist. mj., 161.

⁹ Na ist. mj., 161.

¹⁰ Na ist. mj., 161—162.

¹¹ Na ist. mj. 161—162.

¹² J. M. PAUPERT, Nav. dj., 179—189. Dokument nakon opširnijeg uvoda sadrži dva dijela, doktrinalni i pastoralni; u prvom dijelu se razlažu temeljni principi braka, odgovorno očinstvo i regulacija poroda, trajnost nauke i njeno dublje razumijevanje, objektivni kriteriji moralnosti; u drugom pastoralnom dijelu govor je o zadatku i temeljnim uvjetima obnovljenog odgoja, o daljnjem istraživanju nauke o braku, o demografskoj politici, o odgoju supružnika i mladeži.

¹³ Na ist. mj., 180.

¹⁴ Na ist. mj., 184.

¹⁵ Na ist. mj., 187.

3. Dva različita gledišta

Tako se praktički nalazimo sučelice *dvostrukog* tipa moralne teologije s obzirom na čudorednu narav bračnog čina.

Prvi, tradicionalni tip, inzistira na biološko-moralnom karakteru: bračni čin s biološkog gledišta mora biti »per se« — po sebi »otvoren« za rađanje, i to svaki bračni čin. S moralnog gledišta isti čin treba da bude dobro motiviran sa strane bračnih drugova. Motivi su: prokreacija, uzajamna pomoć, bračna ljubav . . . Ne traži se više aktualan motiv prokreacije kao u teologiji sv. Tome. Dovoljan je svaki dobar motiv, ali uvijek uz uvjet da bračni čin bude »otvoren« za prokreaciju. Krivo bi bilo to učenje nazvati »teološkim biologizmom«. Naprotiv, ta ista teologija rigorozno inzistira na moralnom usmjerenju bioloških procesa seksualnog čina između muža i žene. Ali ostaje istina da je bazični element u bračnom činu zaista biološke prirode: »otvorenost za rađanje«.

Drugi, noviji tip, moralne teologije bračnog čina, kako je gore izloženo, inzistira na osobnom i međusobnom vidu bračnog čina kome biološki element tog čina treba da služi. Koji biološki element? »Otvorenost« prema rađanju ili, bar u nekim slučajevima, spolno fizičko sjedinjenje lišeno svoje biološke otvorenosti za prokreaciju? To je, eto, točka na kojoj se dijele teolozi unutar tog istog modernog smjera moralne teologije braka. I tako tu imamo dva oblika tumačenja.

Prvi oblik (poslije Domsa 1935. i dalje) jest sinteza bračne ljubavi i tradicionalne nauke bračnog morala. Bit je te sinteze u tome što je integrirala nove personalističke vidike s tradicionalnim naučavanjem. Tako prava bračna ljubav nikad ne dopušta nikakva kontraceptivna sredstva, osim periodičke uzdržljivosti ili najviše dopušta »pilulu« u roku od 1 do 3 godine nakon novog djeteta.

Drugi oblik (od 1963., nakon publikacije triju članaka L. Jansensa, W. van der Marcka, J. M. Reussa) izjasnio se za djelomičnu upotrebu antikonceptivnih sredstava s ciljem da osigura primat bračnoj ljubavi bračnim činom u slučajevima u kojima bi došlo do sukoba između onoga što je osobno i onoga što je biološko u samome bračnom činu. Prema biskupu Reussu osobno je u bračnom činu seksualno jedinstvo između muža i žene kao izražaj njihove ljubavi, a ono što je u istom činu prokreativno po sebi je neosobno od trenutka kad prokreacija nastupa u unutrašnjim ženinim organima, a da ona ni sama za to ne zna. Međutim, to nije potrebno za osobnu sreću bračnog čina pa je stoga dopušteno intervenirati, kaže Reuss, u njegovoj biološkoj plodnosti ne samo periodičkim uzdržavanjem nego i drugim sredstvima koja treba ostaviti savjesti samih supruga.¹⁶

I jedan i drugi oblik tumačenja »nove teološke struje« slaže se u primatu bračne ljubavi, dapače i u njenoj kazuistici. Polazište u kazuistici nije više »debitum coniugale« — bračna dužnost, nego »amor coniugalis« — bračna ljubav. Stoga, ako muž traži »debitum« od žene a da joj ne

¹⁶ J. O'RIORDAN, *De matrimonio* (dispense), Multigrafia Brunetti, Roma 1970, 79—81.

iskazuje prave ljubavi kako ona očekuje i s pravom zahtijeva, on nema bračnog prava na spolno sjedinjenje. Štoviše, u teškim slučajevima žena se smije braniti protiv muža kao protiv agresora. To zadnje rješenje predlažu i neki tradicionalni teolozi, kao Visser, Zalba i Kuničić.¹⁷ Pa premda su ti autori vrlo strogi u tome da u svoj ozbiljnosti čuvaju princip »svrha ne posvećuje sredstvo«, jedva se može protumačiti da su ovdje nedosljedni sebi, te smatraju kao dopušten neki oblik aktivne kontracepcije, kad se ona ukazuje kao nužno sredstvo da se postigne dobra svrha zakonite obrane.¹⁸

II. Promulgiranje enciklike

1. Pobjeda manjine?

Papa Pavao VI., pošto je osobno pred Gospodinom dugo i pomno razmišljao, usvojio je nauku manjine teologa svoje komisije i promulgirao je encikliku *Humanae vitae* 25. srpnja 1968. godine. Jasno je vjernicima da Papine riječi ne mogu uzeti kao riječ tek jednog od teologa manjine, niti kao sintezu te teološke skupine, nego ih moraju uzeti kao riječi Kristova namjesnika, riječi redovitog vrhovnog crkvenog Učiteljstva.

Humanae vitae (HV) uzvitala je prašinu; diskusije svake vrste, komentare, polemike. Razlog tolikog zanimanja i silne reakcije treba tražiti, više negoli u sredstvima komunikacije, koja dopuštaju neposredno i kapilarno širenje dokumenta, u očekivanju koje se bilo stvorilo oko toga problema. Mnogi su se nadalj da će na tom polju doći do promjene u nauci, a stvorio se i najširi pučki interes za stvar izvan vjerničkih krugova, kao i u samim krugovima Crkve.

Kako je na Koncilu stavljen naglasak (GS 49) na pohvalu bračne ljubavi koju joj iskazuje sama Božja riječ, pa na visoku cijenu na koju nailazi bračna ljubav kod modernog čovjeka, mnogi su mislili da je time zakrenut smjer dosadašnje prakse; da je time samim već dana i mogućnost upotrebe »svih« sredstava, pa i direktno kontraceptivnih, kako bi se ta ista ljubav očuvala i dalje razvijala. Često se nije mislilo na to da je narav same bračne ljubavi daleko iznad toga da bi se ona mogla održavati i unaprijediti »svim« sredstvima, i da ona daleko »nadvisuje puku erotičku privlačnost koja, budući da se uzima egoistički, brzo i bijedno iščezava« (GS 49). Zaboravljalo se i na to da se čovjek neće nikad pomiriti s mišlju da je s njegovom bračnom ljubavlju sve u redu samo zato što bi mu bila pružena neka zgodno udešena seksualna tehnika.

¹⁷ J. VISSER, *Theologia moralis*, ed. 18, vol. 4, Marietti 1969, str. 289—290; M. ZALBA, u *Periodica* 1964, 213; J. KUNIČIĆ, *Il diritto di legittima difesa nel matrimonio*, u *Perfice munus* (n. 1, 1969), 2—9; *Uputa naših biskupa*, br. 9.

¹⁸ U *Uputi naših biskupa o enciklici pape Pavla VI. Humanae vitae* (Zagreb 1970), br. 30 među razlozima za »bona fides« — dobru vjeru nalazi se i slučaj posve pijana muža koji se uopće ne brine za djecu, slučaj koji gornji autori navode kao »težak slučaj« kad se žena može braniti od muža kao od napadača; usp. *Uputa*, br. 9.

Obilna direktna literatura o braku, koja bi inače željela biti ozbiljna, nije dovoljno objasnila vezu između duhovnog ili duševnog života bračnih drugova i seksologije, što je svršavalo nekim stanovitim neshvaćanjem obaju problema. Većina je ljudi stjecala dojam da je i sama Crkva prešla iz »moralke plodnosti« na »moralku metode Ogino-Knaus« i konačno na pilulu. Činilo se da vodimo više brige o tome kako iznijeti na svjetlo savršeniju tehniku bračnih odnosa negoli solidnu obnovu shvaćanja ženidbe ili ženidbenog života.

2. U smislu dalekog ideala?

Enciklika HV ipak nije uspjela ustaliti u Crkvi jedinstvenu pastoralnu praksu, s obzirom na problem kontracepcije. Danas većina teologa prihvaća teologiju HV kao ideal bračnog kršćanskog života, ali neki ne prihvaćaju i kao u praksi obvezatan ideal za sve brakove u svim slučajevima. Prema tim teolozima apstinencija od kontracepcije nije primarna vrijednost bračnog života, dok su bračna sloga, dobro obitelji, mir u obitelji i toliki drugi obiteljski problemi u prednosti. Dosljedno, ako je upotreba nekog sredstva za umjetnu regulaciju zaista potrebna da bi zagarantirala prvotne vrijednosti braka, bračni parovi u tom slučaju nisu obavezni, tvrde ti teolozi, dapače ni objektivno slijediti doslovno učenje enciklike HV. Oni ne griješe ako upotrebljavaju metodu umjetne regulacije poroda jer na »regulaciju porodice« ne samo da imaju pravo nego su, štoviše, i obvezani. Kada to mišljenje iznosimo, ne znači da se s njime i slažemo. Mi se od tog mišljenja izričito distanciramo.

3. Dva osnovna manjka u raspravljanju

Prije nego prijedemo na ispitivanje same enciklike HV, primjećujemo da se kroz čitavu kontroverziju oko HV provlače dvije osnovne slabosti ili dva manjka: čitava je ta rasprava više etičkog karaktera negoli teološkog, gotovo isključivo usredotočena na naravnom zakonu, a ne na ženidbi ukoliko je ona sakramentat i antitip Božjega kraljevstva. Druga je slabost u tome što čitava ta rasprava ne vodi do dna antropološkog i teološkog problema o naravi bračne ljubavi. Narav bračne ljubavi nije još dovoljno ni naglašena a niti istražena.¹⁹ Iz toga je očito da klasična teologija bračnih odnosa, koja ne donosi na tapet te probleme na izričit način i koja ih ne analizira jasno i nedvoumno, ostaje danas donekle na površini i ne može nas posve zadovoljiti. Štoviše, i neke sistematske studije o HV nedovoljno analiziraju specifično seksualni vidik bračne ljubavi, koji se inače nalazi u samoj enciklici.²⁰

¹⁹ Usp. D. von HILDEBRAND, *Das Wesen der Liebe*, Regensburg, J. Fabel, 1971.

²⁰ Usp. I. CICCONE, *L'Enciclica »Humanae vitae«: analisi e orientamenti pastorali*, Roma 1970.

Krist je ustanovio crkveno Učiteljstvo da nam pomogne, a naše je da točno upoznamo što je ono htjelo nekom izjavom ili naukom, kojom sigurnošću, kojim utemeljenjem u Objavi . . . No uz crkveno Učiteljstvo Krist nije imao nakane dispenzirati pojedinog vjernika od osobnog razmišljanja upriličenog pojedinoj životnoj situaciji u kojoj se nađe. Iskreno zanimanje i iskrena volja da se prihvati što Učiteljstvo naučava može, a i mora, koegzistirati s osobnim reflektiranjem. I tko god želi pravo odgajati kršćansku savjest, bio duhovnik ili ispovjednik, roditelj ili odgojitelj, treba da se suobliči Kristovu primjeru: treba poštivati moralne vidike i trajno paziti na konkretne mogućnosti svake ljudske akcije; što čovjek subjektivno može i mora u konkretnoj objektivnoj situaciji. Učiteljstvo ne nivelira ljudske savjesti, nego potiče na osobnu suradnju i nastojanje trajnog popravka, neprestane metanoje.

III. Sadržaj enciklike

1. Pregled nauke

Sadržaj enciklike može se ukratko sažeti ovako: Pavao VI., kao što naznačuje i sam naslov (»Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda«), govori jedino o prenošenju ljudskog života, a nipošto o svim vidovima ženidbenog katoličkog ćudoreda.

U *prvom dijelu* (br. 2—6) naglašeni su novi vidovi tog problema te se brani autoritet i nadležnost crkvenog Učiteljstva u vezi s tim pitanjima, pa makar se radilo samo o pitanjima prirodnog moralnog zakona: »I naravni zakon je, naime, također izraz Božje volje, i njegovo je vjerno vršenje isto tako ljudima potrebno za vječno spasenje« (HV, br. 4).

U *drugom dijelu* (br. 7—18), koji donosi doktrinalna načela, iznosi se bitnost dokumenta. Taj dio čini srž čitavog pitanja. Naglašava se da je bračna ljubav »prije svega potpuno ljudska ljubav, a to znači istodobno i sjetilna i duhovna. Ona, dakle, nije puki nagon naravi ili osjećaja, nego je i u prvom redu čin slobodne volje, koji ide za tim da se u radostima i bolima svakidašnjeg života ne samo održi nego i da raste, tako da bračni drugovi postanu jedno srce i jedna duša, da zajednički postignu svoje ljudsko savršenstvo« (HV 9). Ne niječe se princip, postavljen na Koncilu (GS 50), o poslanju »odgovornog roditeljstva«, koje se »danas s punim pravom toliko naglašava« (HV 10), ali »koje treba ispravno shvatiti« i očistiti ga od raznih ekvivokacija (HV 10). Dopuštaju se sredstva liječenja kad je to potrebno »pa i ako bi odatle nastalo, makar predvidivo, sprečavanje plodnosti, pod uvjetom da to sprečavanje ni iz kojeg razloga ne bude izravno namjeravano« (HV 15). Enciklika prihvaća pribjegavanje neplodnim danima radi ograničavanja poroda, kad se radi o valjanim razlozima za to: »Ako . . . postoje opravdani razlozi da se porođaji učine rjeđima, razlozi koji potječu bilo iz tjelesnog ili duševnog stanja bračnih drugova, ili iz vanjskih okolnosti, Crkva uči da je tada dopušteno voditi

brigu o prirodnim mijenama, koje su imanentne moćima rađanja, te imati ženidbeni odnošaj samo u neplodnim razdobljima, i na taj način tako regulirati broj porođaja, da se ne povrijede moralna načela« (HV 16). Papa poziva vjernike na obdržavanje normi prirodnog ćudorednog zakona, kako ih tumači crkveno Učiteljstvo. Na temelju tog zakona »Crkva . . . uči da je potrebno da svaki braćni čin mora ostati po sebi usmjeren na prenošenje ljudskog života« (HV 11). Ta centralna tvrdnja ćitavog dokumenta slijedi iz načela koje se »temelji na neraskidivoj vezi između dvojakog smisla braćnog ćina: smisla sjedinjenja i smisla rađanja. Tu je povezanost Bog ustanovio i ćovjek je ne smije samovoljno raskinuti« (HV 12). Kao posljedica na konkretnom normativnom planu osuđen je ne samo direktan abortus i direktna sterilizacija, nego »jednako, u predviđanju braćnog ćina, u toku njegova vršenja ili odvijanja njegovih prirodnih posljedica, iskljućen je svaki zahvat kojemu je svrha, ili put za svrhu to da se onemogući rađanje novog života« (HV 14).

U trećem dijelu enciklika posvećuje mnogo brige pastoralnim zakljućcima (br. 19—30). Papa donosi direktive i apel raznim kategorijama osoba (javnim vlastima, ućenjacima, kršćanskim supruzima, obiteljima, lijećnicima i zdravstvenom osoblju, svećenicima, biskupima). Karakteristićna crta trećeg dijela pisma je pastoralna mudrost i blagost, sasvim drukćija od one koju susrećemo u enciklici »Casti connubii« Pija XI. Pastiri nisu pozvani da prijete i osuđuju, nego da naućavaju, da razumiju, da praštaju i svjetuju ženidbene drugove, da ih privode praksi sakramentalnog života, osobito praksi primanja Euharistije.

2. Što enciklika dopušta?

Ovdje ne mislimo raspravljati o prirodnom zakonu kako ga uzima enciklika, niti o razlici između nedopuštene aktivne kontracepcije i periodićne dopuštene uzdržljivosti. Ne moćemo raspravljati ni o pitanju kako uskladiti odgovorno oćinstvo s veoma ogranićenim gospodstvom koje ćovjek ima nad vlastitim tijelom, kao ni o nerazdvojivosti braćne ljubavi od prokreacije. Źelimo predloćiti veoma saćzeto tumaćenje dokumenta i upozoriti na kazuistiku koja je već veoma raširena i koja će s vremenom joćš rasti. Katalogizirat ćemo dopuštene i nedopuštene metode.

Govor o metodama regulacije poroda je u enciklici veoma saćzet. Ipak, nešto se izrićito dopušta, a nešto se moćže zakonito izvesti teoloćkom dedukcijom.

Dopušta se tzv. *periodićna uzdržljivost*. U tu se svrhu donosi u br. 16 obilna motivacija. Među ostalim kaće se: »Ako, dakle, postoje opravdani razlozi da se porođaji ućine rjećima, razlozi koji potjeću bilo iz tjelesnog ili duševnog stanja braćnih drugova, ili iz vanjskih okolnosti, Crkva ući da je tada dopuštено voditi brigu o prirodnim mijenama, koje su imanentne moćima rađanja, te imati ženidbeni odnošaj samo u neplodnim razdobljima, i na taj način tako regulirati broj porođaja da se ne povrijede moralna načela što smo ih upravo izloćili« (HV 16).

Može se, prema tome, primjenjivati Ogino-Knausova metoda i ciklo-termički način. Sigurno se mogu primjenjivati i druge slične metode kao »glikozni test« (Doyleov kromotest) s komadićima lakmus-papira,²¹ metoda »Indecin« i razni drugi načini koji se pronalaze da bi se sa sigurnošću (?) ustanovio trenutak ovulacije.

Međutim, kaže B. Häring, medicinska znanost ima zadatak da proučava sve učinke takve cikličke metode ne samo s obzirom na psihičku ravnotežu supruga nego također i s obzirom na druge škodljive posljedice koje bi ta metoda mogla imati za potomstvo. Statistike koje su izradili liječnici stručnjaci na području reproduktivne biologije, navodno, konstatiraju da žene koje primjenjuju isključivo cikličku metodu imaju mnogo viši postotak defektne djece. Kao hipoteza postavlja se veza između te abnormalnosti i »prestarosti« sperme, odnosno jajašca, koja da posjeduju znatno umanjenju vitalnost time što je takav slučaj vezan uz činjenicu da snošaj dolazi u obzir u granicama »sigurnih« perioda. Ako bi to kasnije bilo potvrđeno, tada bi liječnici morali s većom ozbiljnošću promatrati tu tvrdnju i savjetovati veću sigurnost, eventualno dulja razdoblja suzdržljivosti za vrijeme tih kritičnih dana. To je samo jedan primjer kako treba svaku metodu reguliranja poroda ispitivati u pravoj medicinskoj perspektivi. Mandat proizlazi iz autonomije znanosti koju je Drugi vatikanski sabor tako snažno istaknuo u konstituciji *Gaudium et spes* (br. 36).²²

Uzdržani snošaj (»amplexus reservatus«), zove se i »copula reservata«, »carezza« ili jednostavno »reservata«, zapravo potpuno izostavlja ejakulaciju i muški orgazam, ženski orgazam može nastupiti jednom ili više puta, ali ne bi smio nastupiti. To je postupak kojim se postiže vremenski razmak među porodima. Uspješnost te metode sa znanstvene strane nije sigurna, jer ako muž i žena nisu dovoljno sinhronizirali svoje reflekse, može doći do neželjene ejakulacije, a osim toga postoji pitanje »distilacije« ili procurene ejakulacije. Opasnost je, dakle, ozbiljna, pa i s moralne strane ima prigovora. Jedni autori smatraju da je takav postupak teško nedopušten jer nije prikladan za rađanje (H. M. Hering OP, H. M. Lavaud). Drugi smatraju da je to čin međusobnog razumijevanja u ljubavi, pa ako je isključena mogućnost polucije, dopuštaju ga kao nešto što nije iznutra zlo (intrinsece malum). Neki sa P. Chansonom od god. 1948. dalje preporučuju taj način čak kao »izvrstan« u službi bračne ljubavi i dopuštenog oblika izbjegavanja začeca iz opravdanih razloga. Sveti Oficij, po nalogu Pija XII., 30. lipnja 1952. opominje pisce koji su taj uzdržani snošaj hvalili i preporučivali da odustanu od takvog načina. U HV nema o tome riječi pa općenito autori smatraju da HV u to nije htjela ulaziti niti osuditi, nego da bi to moralno bilo dopušteno, uzevši u obzir razboriti poziv Sv. Oficija i uvjete koji su gore navedeni, i kada kod bračnih drugova nema psiholoških sigurnih kontraindikacija.

²¹ Usp. *Seksološke studije*, red. teksta M. Gaudefroy, KS, Zagreb 1971, 269, 279 sl.

²² B. HÄRING, *Etica medica*, ed. Paoline, Roma 1972, 148—149.

Kod jedne i druge te metode može se govoriti o »personalizmu« na medicinskom polju, jer nikad ne postoji takvo rješenje koje bi vrijedilo jednako za sve bračne parove, nego je svaki pojedini slučaj, na tom tako delikatnom području, svoj problem, koji nerijetko traži veoma pažljivo savjetovanje specijalista: duhovnika i liječnika.

3. Što enciklika zabranjuje?

Nedopuštene metode za regulaciju poroda sastoje se prije svega u raznim *ubojitim* sredstvima. Koliko nam je poznato, nikad nijedan katolik nije zahtijevao da se odobre takva sredstva (abortivna sredstva). »Moramo još jednom izjaviti da je, kao nedopušten način regulacije poroda, posve isključen izravan prekid već započetog procesa rađanja, a naročito izravan pobačaj, pa makar to bilo iz razloga liječenja« (HV 14). Izravan prekid trudnoće ili abortus nazivamo onaj gdje se, bilo kao cilj, bilo kao sredstvo, izravno vrši ubojstvo začetka.

Direktna sterilizacija je isto tako isključena, bilo na neko vrijeme, bilo trajna, bilo muškarca, bilo žene: »Isto tako treba isključiti, kako je crkveno Učiteljstvo to u više navrata izjavilo, izravno obesplođivanje, bilo stalno, bilo povremeno, bilo muškarca, bilo žene« (HV 14). Prilog »izravno« tumači namjeravanu sterilizaciju, bilo da se ona želi kao cilj, bilo kao sredstvo. Taj izraz »obesplođivanje« ima novu povijest. Razni autori su tražili legitimnost neke stanovite sterilizacije prema primjeru onih redovnica u Kongu, koje su se opirale tjelesnom napadu bezdušnih vojnika, a trebale bi na različit način snositi posljedice stupra (silovanja). Nekoć se pojam sterilizacije stavljao u odnos pravo-dužnost rađanja, došavši do pojma ne toliko fizičkog i biološkog, koliko etičkog i metafizičkog. Tako postoje teolozi tradicionalnog smjera (M. Zalba, J. Kuničić), koji smatraju da je savršeno moguće spojiti osudu direktne sterilizacije s legitimnošću pilule u slučajevima silovanja djevojke, štoviše i u slučajevima udatih žena kad se muž ima smatrati nepravednim napadačem.

O sterilizaciji u najnovijoj već citiranoj knjizi Häring iznosi slijedeće. Tradicionalna moralna teologija razlikuje između direktne i indirektno sterilizacije. Svaka sterilizacija s namjerom da se postigne povremena ili neopoziva sterilnost proglašena je nemoralnom, dok je sterilizacija koja je potrebna za liječenje organskih bolesti dopuštena. Takvo stajalište, nastavlja Häring, može biti dobro, ali je previše suženo. Takav je rječnik jedva razumljiv današnjem shvaćanju medicine s obzirom na činjenicu da je Crkva dala službenu sankciju i podržala načelo »odgovornog roditeljstva« te shvatila golemu važnost bračnih odnosa radi stabilnosti i sklada braka, kao i zbog zdravlja bračnih drugova. I zato Häring donosi tvrdnju: nemoralno je neodgovorno otklanjanje ispunjavanja roditeljskog poziva. U tom slučaju namjera vršenja takve podle odluke putem obesplođivanja mora se apsolutno zabaciti. Ali ondje gdje se izravno zauzimanje sastoji u odgovornoj brizi za zdravlje osoba ili ako se radi o spasavanju

braka (što također djeluje na cjelokupno zdravlje svih zainteresiranih osoba), obesplodivanje stječe svoje opravdanje na temelju važećih medicinskih razloga. Ako, dakle, kompetentni liječnik može odrediti, u potpunom suglasju sa svojim pacijentom, da se za dotičnu osobu nova gravidnost mora isključiti sada i zauvijek jer bi inače to bilo potpuno neodgovorno, pa ako je sterilizacija s medicinskog gledišta zapravo jedino i najbolje rješenje, onda ona ne može biti protivna medicinskoj etici, a niti suprotna prirodnom zakonu (»recta ratio«). — Ako je, na primjer, neka žena stekla za vrijeme zadnjih dvaju graviditeta psihozu protiv trudnoće, a nema nade da bi njen suprug postupao na odgovoran način, tada će ligacija tubusa (vezanje tubusa) biti jedini, ili bar najbolji način da se spasi majka u svrhu ispunjavanja zadataka kao žena i kao majka u njenoj već ionako teškoj situaciji. Postoje, kaže Häring, mnogi slučajevi jednako ozbiljni s tog područja.²³

»Jednako u predviđanju bračnog čina, u toku njegova vršenja ili odvijanja njegovih prirodnih posljedica, isključen je svaki zahvat kojemu je svrha, ili put za svrhu, to da se onemogući rađanje novog života« (HV 14). To praktično znači da treba osuditi upotrebu estro-progestativnih pilula koje unaprijed djeluju sprečavajući ovulaciju. Jednako je nedopušten »coitus interruptus« ili »prirodni onanizam«, »prekinuti snošaj«, koji se uvijek i najviše primjenjuje — jer se najneposrednije i najlakše može primijeniti (provodi se prema Strassmannu u 61% slučajeva). Zabranjeni su razni mehanički i kemijski kontraceptivi ili tzv. »umjetni onanizam«, koji djeluju bilo za vrijeme samog čina (prezervativ ili kondom, cervikalne kape, vaginalne dijafragme), bilo poslije čina pa mogu biti vjerojatno već i abortivna sredstva (super-pilule, razna vaginalna pranja: postkoitalna vaginalna uštrcavanja, pjenušave tablete, fermenti na bazi sumpornog etera iz celuloze, vaginalna pasta, hespiridin fosfat itd.).²⁴

IV. Vrijednost enciklike

1. Autentičnost nauke

Naučavanje enciklike HV treba smatrati autentičnim i obvezatnim. Stoga traži, kako naučavaju teolozi, iskren i pun pristanak, ne samo izvanjski nego i unutrašnji, proporcionalno autoritetu Pape od kojeg proizlazi i proporcionalno ozbiljnosti predmeta o kome raspravlja, kao što je regulacija nataliteta. Nije stoga dopušteno pozivati se na probabilizam upirući se o poznate autore koji su prije same enciklike izražavali svoja stajališta za promjenu te nauke, kako smo na početku iznijeli, mada se radi o visokom autoritetu i broju dotičnih teologa. Sama enciklika poziva se na to riječima: »Ljubljeni sinovi svećenici . . . Vaša je prva zadaća —

²³ B. HARING, Nav. dj., 153—154.

²⁴ *Seksološke studije*, 259—264.

osobito onih koji predaju moralnu teologiju — da bez ikakve dvosmislenosti izlažete nauku Crkve o braku. U vršenju svoje službe vi budete prvi koji će dati primjer odane, unutrašnje i vanjske poslušnosti crkvenom Učiteljstvu. Takva je poslušnost — vi to dobro znate — obvezatna ne samo zbog navedenih razloga nego još više zbog svjetlosti Duha Svetoga kojom su posebno nadareni Pastiri Crkve radi izlaganja istine« (HV 28). »To je najodličniji oblik ljubavi prema dušama« (HV 29).²⁵

2. Nezabludivost?

Koliko god, s druge strane, to naučavanje bilo čvrsto, autentično i obvezatno, ne može se reći da je nezabludivo i da se ne bi moglo reformirati. HV nema one svečanosti koju je imala »Casti connubii«, no po mišljenju mnogih tadašnjih teologa i po mišljenju mnogih današnjih teologa izložena nauka još nije dovoljno izdjelana da bi mogla tvoriti definiciju u tom predmetu. Sam Papa, kako smo vidjeli, koji se u istom dokumentu poziva na kompetentnost svoga autoriteta, ni najmanje nigdje nije htio da se nauka shvati kao nezabludiva, dapače on potiče na znanstveno daljnje istraživanje, dopuštajući da se jasno i nedvojbeno shvati da o problemu još nije rečena zadnja riječ: »Sada želimo izraziti svoje ohrabrenje ljudima znanosti, koji« — dalje Papa citira pasus iz *Gaudium et spes*, br. 52 — »mogu mnogo pridonijeti za dobro braka i obitelji i za mir savjesti ako budu nastojali da — ujedinivši znanstvene napore — dublje osvijetle različite uvjete koji pogoduju časnoj regulaciji ljudskog rada« (HV 24). Ima teologa koji misle da istina utemeljena na sasvim prirodnom zakonu ne može činiti objekt magistralne definicije (J. M. Reuss, J. David).

Značajno je što naši biskupi u *Uputi* misle o definibilnosti takve nauke: »Pitanje je naime da li se istine prirodnog reda mogu definirati i onda vjerovati kao dogme. Neki to dopuštaju, a neki ne. Stoga je Papa u tom oprezan te ne definira s katedre kao dogmu nauku svoje enciklike...« (br. 12).

Isto je značajno što naši biskupi misle o daljnjem istraživanju: »Papa sam poziva naučenjake da produže istraživanja (HV 24). Ako bi neki katolik imao razborite razloge protiv naučavanja enciklike, smio bi ove razloge slobodno i povjerljivo, s poštovanjem i ljubavlju' (*Lumen gentium* 37) predložiti... Nije dužan naučavanju enciklike prionuti u sebi (sensu religioso), ali se na svaki način mora trsiti da svoju savjest formira po nauci enciklike...« (br. 32). Gotovo je ista formulacija u »Pastoralnoj noti« francuskih biskupa br. 17.

²⁵ U *Uputi naših biskupa*, br. 25 ovako čitamo: »Iako čovjek može shvatiti upotrebom samog zdravog naravnog razuma prirodni moralni zakon, pa i ukoliko se ovaj odnosi na prenošenje ljudskog života, ipak je naš razum zbog istočnog grijeha izvrnut mnogim opasnostima i zasjedama na svom spoznajnom putu. Stoga nam u pravo vrijeme tu dolazi u pomoć autentično crkveno učiteljstvo kao pravi dar Božji, kojemu moramo iskazivati vanjski i unutarnji posluš u interesu svoje vremenite i vječne sreće.«

3. U pravcu daljnjeg ispitivanja

Pastiri duša i teolozi dužni su, međutim, skloniti vjernike da prihvate učenje enciklike: »Mi biskupi s Papom na čelu pozvani smo da autentično tumačimo nauku o prenošenju ljudskog života, a svi vjernici, posebno svećenici, pozvani su da tu nauku šire u ovom svijetu, koji tu nauku tako teško prima.«²⁶ Treba u tome više gledati na cjelokupan dokument negoli na njegove pojedinosti, više na tezu koja se brani negoli na argumentaciju kojom se ona dokazuje: poslušnost je potrebna više negoli iz navedenih razloga »zbog svjetlosti Duha Svetoga« (HV 28). Treba, na primjer, vjernicima, razborito razložiti teške posljedice nedopuštenih metoda regulacije poroda, kojima je opasnost da dođe do nevjere, do toga da mladež izgubi snagu za obdržavanje moralnog naravnog zakona, do toga da žena bude svadena na puki instrument naslade. Čitav broj 17 enciklike, koji govori o tome, ima indikativnu vrijednost. Motivi imaju ambivalentne vidike, pa je opasnost da budu i napadnuti. Netko bi, na primjer, mogao reći da je žena upravo time instrumentalizirana ako se promatra samo kao stroj za rađanje djece, a ne prije svega kao osoba dostojna ljudske ljubavi.

Zaokružujući stvar, možemo reći da encikliku Pavla VI., ukoliko nije nezabludiva, treba primiti s najvećim poštivanjem i u isto vrijeme s ozbiljnim daljnjim katoličkim ispitivanjem. Na isti rang stavljena je ljubav i prokreacija, jer svaki pojedini čin treba da je otvoren za rađanje, postoji dužnost odgovornog očinstva, enciklika dopušta periodično uzdržavanje, ne osuđuje rezervirani ampleks i dopušta terapijski zahvat pilulom.

Ono što enciklika dopušta naši biskupi rezimiraju slijedećim riječima: »Tu valja spomenuti dva moralna načela. Najprije klasično načelo o činu s dvostrukim učinkom. Po tom načelu dopušten je neizravan pobačaj, neizravna sterilizacija, pa i neizravna upotreba kontracepcijskih sredstava . . . Dopusšteno je, dakle, uzeti odgovarajući lijek, na primjer radi regulacije posve neuređenog mjesečnog ciklusa, radi odgaganja ovulacije prije koncertnog ili sportskog nastupa, putovanja ili ispita, vjerojatno i za vrijeme dojenja radi normalizacije funkcija organizma. Drugo načelo odnosi se na opravdanu, pravičnu samoobranu. Dopusšteno je, dakle, uzeti sredstvo da se žena može obraniti pred nepravednim napadačem, na primjer pred nasilnikom. Valja dobro zapamtiti da se u tim slučajevima sprečavanje začeca ne namjerava, nego samo dopušta« (Uputa, br. 9).

Dakako, netko će na to drugo načelo moći postaviti upit: ako se žena brani protiv muža kao agresora u prije navedenim slučajevima, to jest kad on bespravno i nasilno traži svoje bračno pravo, zar ona zaista ne namjerava spriječiti začeca nego sprečavanje samo »dopušta«? Nije li to ipak neki oblik aktivne kontracepcije? Prema načelu s dvostrukim učinkom odgovorit će se, ona se brani od »agresora«, a »dopušta« kontracepciju.

²⁶ Uputa naših biskupa, br. 4.

Na teolozima istraživačima, dok s dužnim poštivanjem prihvaćaju i naučavaju papinsku misao, ostaje da u smislu samoga Papinog poticaja (HV 24) prosljede istraživanjem. Rezultati istraživanja će u budućnosti otkriti da li je ispravnije »personalistički-cjelovito« shvaćanje ljudske naravi ili »stoički-biološko«.

4. Pastoral razboritosti

Nažalost, može se konstatirati da pet godina nakon enciklike, uz dobru volju moralista i svećenika da uvjere svoje vjernike u istinitost novog i starog naučavanja, to naučavanje u mnogim slučajevima faktično nije primljeno kao »norma practica agendi« — norma koje bi se vjernici držali u praksi, a mnogoput nije prihvaćena ni kao »norma theoretica« — norma koja bi intelektualno uvjerala. Može se dogoditi da i dobri vjernici, u najboljoj dobroj volji, uza sve to nastojanje Učiteljstva, ostanu čvrsto uvjereni u protivno. Tu se radi o ekstremnoj razboritosti kako ćemo postupati u ispovjedaonici i u razgovoru s takvim vjernicima, koji nam donose »slučajeve svoje savjesti«, koje im je uzбудila enciklika. Nastojati na svaki način i odmah isforsirati pristanak vjernika bila bi malo prosvjetljena pastirska revnost.

Te i slične probleme nastojali su osvijetliti biskupi koji su intervenirali na planu biskupskih konferencija pojedinih nacionalnih regija, nakon publiciranja HV.²⁷ Tako su i naši biskupi intervenirali *Uputom ili Pastirskom porukom biskupa Jugoslavije o prenošenju ljudskog života*, Zagreb 1970, str. 24, kojom smo se ovdje već više puta koristili. Naši biskupi kažu u broju 17: »Konkretno govoreći, to znači da moramo iskreno priznati teoretske i praktične poteškoće koje susreću duše u prihvaćanju nauke na području bračnog morala. Te teškoće ne moraju uvijek izvirati iz egoizma i hedonizma, kako mi koji put brzopletno propovijedamo. U tim teškoćama mogu se skrivati razne predrasude, koje se nesvjesno stječu odgojem i koje mogu u nekoj duši biti tako ukorijenjene da su za neko vrijeme nesavladive. O svemu tome treba voditi brigu prigodom pouka o bračnom moralu i prigodom prosuđivanja težine grijeha u ispovjedaonici.«

²⁷ Usp. o tome moju studiju pod naslovom *Biskupske konferencije i »Humanae vitae«*, u mojim skriptama *Moral predbračne i bračne ljubavi*, FTI, Zagreb 1973, 149—165, s posebnom obradom izjave Jugoslavenskog episkopata, 154—161.